

УДК 101.1:316

В. М. Заєць
аспірант кафедри філософії
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА МЕДІАВПЛИВУ НА СВИТОГЛЯД ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ М. МАКЛЮЕНА

Феномен сучасного суспільства створює дещо спотворену комунікативно-психологічну конфігурацію, за якої такі засоби мас-медіа, як телебачення та інтернет, стають головним способом отримання індивідом будь-якої інформації. Однак прогресивні новітні технології приховують у собі низку небезпек і ризиків. Так, телебачення, радіо, преса й інші медіа-засоби можуть як відкривати для індивіда нові горизонти пізнання, так і суттєво впливати на його світогляд, підкорюючи чуттєву сферу та знищуючи межу між реальним і віртуальним світами. Медіа-вплив тенденційно призводить до переосмислення особистістю ціннісних орієнтацій і навіть у крайній формі до формування фанатичної свідомості. Знаходження шляхів подолання медіазалежності можливе лише за умови детального вивчення особливостей прихованого впливу засобів медіа на особистість.

Проблема дослідження медіавпливу на особистість зокрема та суспільство загалом передусім пов'язана з ім'ям видатного канадського філософа, літературного критика, філолога й культуролога Маршала Маклюена, комунікативна теорія якого стала предметом наукових дискусій у галузях літературознавства, філософії та соціальних комунікацій. Згідно із цією теорією, якісні суспільні зміни можливі лише за умови появи нових технічних засобів комунікації, які б слугували засобами інструментальної «розширення діяльності людини», її почуттєвої сфери.

Предметом наукових інтересів М. Маклюена став вплив електричних та електронних засобів комунікації на мікро- й макрорівнях суспільства. Після виходу наукових праць «Галактика Гутенберга. Становлення людини, що друкує» та «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» канадського вченого почали називати «пророком епохи інформаційних технологій», адже саме в цих працях М. Маклюен не лише детально проаналізував особливості впливу окремих засобів комунікації на особистість і суспільство, а й запропонував способи протидії їх негативному впливові. Незважаючи на посилений інтерес з боку науковців до філософської спадщини М. Маклюена, деякі аспекти впливу засобів масової комунікації на психіку і становлення особистості в його науковому доробку залишилися мало дослідженими.

Метою статті є дослідження специфіки формування й руйнації віри як компонента індивідуальної свідомості медіазасобами у філософії М. Маклюена, а також вивчення основних шляхів протидії негативному впливові медіазасобів, запропонованих ученим в основних працях із теорії комунікації.

Проблема впливу засобів медіа на формування особистісного світогляду значною мірою актуалізувалася в епоху глобалізаційних змін, коли засоби масової комунікації стали для кожного окремого індивіда основним способом отримання інформації про навколишній світ.

Особливості медіавпливу на особистість у філософії М. Маклюена були предметом дослідження багатьох науковців, а саме: Д.Т. Теолла, Г. Уїллмота, Д. Келлнера, Ж. Марчиссо, П. Левінсона, Л. Стрейта, І.Б. Архангельської, У. Онга та інших. Так, Пол Левінсон детально розглянув особливості методу дослідження, який М. Маклюен застосовував для аналізу будь-яких явищ, а також звернув увагу на афористичний стиль письма канадського вченого. Л. Стрейт і Д. Мейровіц розглянули теорію комунікації М. Маклюена в контексті інших відомих комунікативних теорій і наголосили на вагомості внеску, що зробив науковець.

Однак частина науковців, зокрема Д.Х. Альдшул, Дж. Мейровіц, Е.Л. Ейзенштейн, акцентували увагу на хаотичному та недостатньо структурованому стилі подання матеріалу в працях М. Маклюена «Галактика Гутенберга. Становлення людини, що друкує» й «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини», а також називали ідеї вченого псевдонауковими та суперечливими.

Із появою масових комунікацій та особливо з появою нових технологій миттєвої передачі інформації значній кількості населення життя суспільства загалом і кожного індивіда зокрема суттєво змінилося. Якщо на ранніх етапах виникнення та популяризації медіазасобів суспільство досить неоднозначно ставилося до впровадження й активного використання прогресивних технологій, то в добу глобалізації соціум почав детермінувати медіазасоби як невіддільну частину свого існування.

Термін «комунікація» походить від латинського слова «communico», що означає «роблю спільним, повідомляю, з'єдную». Єдиного визначення цього поняття серед науковців немає, однак спробу гармонізувати різні точки зору здійснив соціолог Ю. Шарков, виокремивши три аспекти поняттєвого змісту комунікації, згідно з якими, «по-перше, комунікація – це засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального та духовного світу, тобто певна структура; по-друге, це спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією; по-третє, під комунікацією розуміють передавання й масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство та його складові частини» [6, с. 178]. Ключовим компонентом у кожному поняттєвому аспекті визначення комунікації є інформація як повідомлення, сприйняте й оцінене суб'єктом.

Дійсно, в сучасному суспільстві важко досягти ефективного та оперативного вирішення будь-яких важливих проблем, а також сприяти формуванню активної життєвої і громадянської позиції серед населення без інформації, яка б відображала важливі динамічні суспільні зміни. Інформація в чистому вигляді не є вагомою, цінність вона отримує лише після сприйняття й переробки суспільством.

Засоби комунікації є не лише частиною соціальної сфери, а й умовою розвитку соціуму, який є виразником міжособистісних зв'язків. Без постійного обміну інформацією суспільство не може рухатися вперед. Отже, засоби соціальної комунікації є необхідною умовою соціального розвитку.

На важливості появи нових технологій як необхідної передумови якісного розвитку суспільства й людської культури наголошував теоретик соціальних комунікацій М. Маклюен. В основних наукових працях «Галактика Гутенберга. Становлення людини, що друкує» та «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» вчений здійснив аналіз основних аспектів різних медіазасобів, дослідив процес їх зародження в первісному суспільстві, а також передбачив виникнення нового всезагального електронного суспільства, в якому обмін інформацією стане динамічним і доступним.

Розглядаючи процес виникнення соціальних комунікацій у суспільстві, М. Маклюен запропонував власну періодизацію розвитку цивілізації, за якою першим цивілізаційним етапом є давня дописемна культура, в якій основним засобом комунікації слугувала усна мова. Саме на цьому етапі процес комунікації був постійним, адже в тогочасному суспільстві панувала «слухова культура», а кожен індивід не уявляв себе за межами соціуму. На

зміну дописемної культури, на думку вченого, прийшла писемно-друкована культура, яка стала початком нової епохи – «типографічної та індустріальної людини» [2]. Одним із перших, хто досягнув специфіку впливу друкованих текстів на суспільство, був французький політичний діяч Алексіс де Токвіль. Саме він зрозумів, що «друковане слово, яке досягнуло у XVIII столітті культурної насиченості, гомогенізувало французьку націю: французи стали схожими один на одного від півночі до півдня» [3, с. 10].

М. Маклюен у праці «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» акцентує увагу на конфліктності й неоднозначності впливу, який здійснюють друковані тексти. Адже друковане слово не лише порушує звичний первіснообщинний лад, а й унеможлиблює панування рівності між членами соціуму, де не всі є грамотними й мають доступ до друкованих текстів. Водночас, на думку вченого, друковані тексти володіють здатністю об'єднувати, переконувати і спонукати до певних роздумів і дій членів соціуму, які мають доступ до цих текстів. Винайдення друку, як стверджував М. Маклюен, «зміцнило й розширило нову візуальність прикладного характеру, створивши перший однотипний і відтворюваний товар, перший конвеєр і першу галузь масового виробництва» [2, с. 187].

Звісно, нині спостерігається медіавплив друкованих засобів на суспільну свідомість. Якщо з появою інтернет-ресурсів ставлення до книг дещо змінилося, то преса й досі посідає провідне місце серед основних засобів масової комунікації, які формують громадську думку. До головних переваг преси варто зарахувати не лише її доступність, а й орієнтацію на широкий загал. Однак тексти в журналах, газетах і періодичних друкованих виданнях пропонують читачеві надто масштабний потік інформації, в якій сконцентровано різні думки, погляди, коментарі. Для індивіда, котрий недостатньо володіє вмінням аналізувати та фільтрувати інформацію, читання друкованих видань може мати руйнівні наслідки. Так, через пресу зацікавлені люди можуть вселяти кожному окремому членові соціуму віру в нові, сформовані ними заради власної користі ідеали, які можуть швидко замінити комплекс наявних ціннісних орієнтацій і життєвих принципів.

На думку М. Маклюена, вся небезпека друкованих текстів полягає в тому, що вони діють приховано, впливаючи на індивіда не прямо, а опосередковано, через інший засіб комунікації. Так, за М. Маклюеном, «змістом будь-якого засобу комунікації завжди є інший засіб комунікації... Змістом письма є мова» [3, с. 7]. Звідси випливає, що саме в силі слова полягає вся небезпека, яку приховують у собі друковані тексти, а правильні комонування слів, побудова речень і конструювання тексту можуть здійснювати прихований вплив на свідомість особистості.

Крім того, друковані тексти, як стверджував М. Маклюен, сприяють розвитку індивідуалізму та націоналізму, тобто часто стають причиною відособленості членів суспільства один від одного, а друк книг різними мовами, у свою чергу, провокує непримиренність між народами. Однак ми не зовсім погоджуємося з думкою канадського вченого стосовно можливості розгортання справжніх воєн на ґрунті націоналізму, спричиненого друком книг різними мовами. Адже в сучасному глобалізованому суспільстві, де першість серед засобів соціальних комунікацій займають інтернет і телебачення, а не друковані видання, все ж існує непримиренність і ворожнеча між народами, а війни продовжуються навіть і донині, на початку XXI століття.

На третьому етапі цивілізаційного розвитку, як стверджував М. Маклюен, надважлива роль належить електриці як основному рушієві суспільного прогресу. Саме вона в одну мить здатна повністю руйнувати межі між днем і ніччю, об'єднувати людей незалежно від відстані між ними та, як наслідок, перетворити світ в одне «глобальне село». Телефон, телеграф, комп'ютер і телебачення, які М. Маклюен зараховує до електронних засобів комунікації, стали своєрідним продовженням нервової системи ін-

дивіда й отримали здатність перетворювати абсолютно всі аспекти його психічного та суспільного життя.

Особистість, згідно з теорією і прогнозами вченого, завдяки контакту з електронними засобами комунікації повернеться до первісного стану, коли в неї повністю відродиться багатовимірне слуховізуальне сприйняття навколишнього світу, що, у свою чергу, призведе до приходу епохи «нової племінної людини», в якій за допомогою засобів масової комунікації «можна буде тримати під контролем емоційний клімат цілих культур» [1, с. 159]. Ці засоби знаходяться в постійному взаємозв'язку та сприятимуть розвитку один одного.

На сучасному глобалізаційному етапі суспільного розвитку можна констатувати, що наукові припущення й передбачення М. Маклюена значною мірою здійснилися: засоби медіа не лише дають особистості змогу сприймати навколишній світ комплексно, а й слугують потужним об'єднувальним комплексом, здатним устанавлювати міжособистісні зв'язки на будь-якій відстані.

Найбільш суперечливою в комунікативній теорії М. Маклюена науковці назвали класифікацію медіазасобів, в основу якої вчений поклав рівень участі аудиторії в процесі комунікації. Згідно із цією теорією, медіазасоби діляться на «холодні» та «гарячі». Так, «гарячі» медіа, до яких М. Маклюен зараховує друковані твори, фотографію, лекцію, вальс і кіно, суттєво відрізняються від «холодних» – інтернету, коміксу, семінару, твісту й телебачення – потребою в зовнішньому втручанні, тобто реакції аудиторії. Науковець переконаний, що друковані видання завжди є виразниками авторської позиції, на відміну від телебачення. Однак ми не погоджуємося із цією думкою, адже телевізійні канали також мають своїх власників і часто їх сюжети спотворюють дійсність, тим самим дезінформуючи глядача. Так, у наш час справжня інформаційна війна розгорнулася між українськими та російськими засобами масової інформації, що, у свою чергу, спричинило утворення «інформаційного вакууму» серед населення, піддаючи сумнівам усталені світоглядні компоненти, зокрема віру. Наповнення телепрограм інформацією ідентичного, односпрямованого змісту стало причиною формування в російського населення фанатичної віри в ідеї, майстерно оформлені маніпуляторами.

Засоби масової комунікації завжди перебувають у тісному взаємозв'язку. Взаємодію засобів масової комунікації М. Маклюен називає громадянською війною, «яка паує в нашому суспільстві, а разом із тим і в наших душах» [3, с. 28]. Самі ж засоби комунікації при цьому виступають в якості розширення людських почуттів. Для аналізу та пояснення цього надскладного процесу науковець звертається до міфу про Нарциса, який, згідно з трактуванням відомого давньогрецького переказу, був захопаний у своє відображення. На думку М. Маклюена, юнак не страждав від любові до себе, а його образ пережив своєрідне винесення назовні або «самоампутацію» [3, с. 25], яка здійснила блокування пізнання самого себе. Стан, що переживав Нарцис, учений порівнює зі станом, у який індивіда здатен увести контакт із будь-яким засобом комунікації, що «впливає одночасно на всю галузь почуттів» [3, с. 26]. Отже, «послухати радіо чи прочитати друковану сторінку означає прийняти розширення нас самих у нашу особистісну систему й зазнати замикання» [3, с. 27]. Перероблюючи будь-яку інформацію, індивід змушений підставити під удар свою центральну нервову систему, яка під час контакту із засобами комунікації перебуває в стані самоампутації та оціпеніння. Саме завдяки стану тимчасового оціпеніння і прийняття особистісного розширення медіазасоби можуть приховано впливати на свідомість і нав'язувати індивідові певні думки й навіть кардинально змінювати його світоглядні орієнтири, сформовані протягом багатьох років.

Безперервно взаємодіючи, розвиваючись і взаємоповнюючись, засоби комунікації створюють безліч варіацій особистісного розширення та продовження людини.

Так, одяг і житло є продовженням людської шкіри, перо – продовженням рук, транспортні засоби – продовженням ніг, телебачення – продовженням очей, комп'ютер – продовженням нервової системи [1, с. 182]. Особистісні розширення неоднозначно впливають на розвиток кожного окремого індивіда: з одного боку, вони допомагають йому краще орієнтуватися в соціумі, з іншого – можуть повністю змінювати його світоглядні орієнтири. Так, одяг як розширення шкіри є основним механізмом керування тілом, що допомагає зберігати та перенаправляти енергію. Але водночас одяг є засобом визначення становища індивіда в соціумі, що, у свою чергу, сприяє розвитку так званої візуальної культури, де особистісна характеристика залежить виключно від зовнішнього вигляду.

Постійне й безперервне проникнення засобів комунікації в життя людей, незважаючи на свій прогресивний характер, може (за умови відсутності опору з боку індивіда) зробити його як агресивно налаштованим, так і беззахисним та апатичним щодо навколишнього середовища. На цій важливій властивості медіазасобів наголошує М. Маклюєн у науковій праці «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини»: «Кожен засіб комунікації володіє здатністю нав'язувати надто довірливим своїй припущення...» [3, с. 10]. Протистояти підсвідомому впливові медіазасобів індивід зможе, лише намагаючись уникнути стану «нарцисичного» трансю, під час якого він утратить здатність критично ставитися до отриманої інформації.

Аби повністю не втратити контроль над своєю чуттєвою сферою, особистість, на думку М. Маклюєна, має усвідомити причину виникнення внутрішнього потягу до постійного контакту з медіазасобами.

Так, із розвитком технологій люди перестали уявляти себе поза межами інформаційних знань, при цьому основною цінністю стала «новизна» інформації. Суперечність полягає в тому, що людина не може осмислити величезних потоків інформації, до яких має вільний доступ: «Ми ще ніколи не володіли таким обширом інформації й разом із тим ніколи не були так далеко від глибин власної сутності, пізнання якої виявилось розпорощеним і розкиданим у безлічі сфер, що тоне в океані хаосу та інформаційного буму» [4, с. 7]. Контактуючи з новими технологіями, індивід перестає бачити межі. Йому починає все здаватися доступним, як наслідок, маючи доступ до величезних інформаційних ресурсів, індивід не встигає перероблювати й належно оцінювати отриману інформацію, формує так вільний простір для негативного медіавпливу та маніпулювання власною свідомістю.

Ще однією визначальною особливістю сучасної людини, яка детермінує процеси формування світогляду, є її схильність до масовості. На цій особливості акцентував увагу М. Маклюєн, аналізуючи фактори впливу соціальних комунікацій на різні суспільні форми. На думку вченого, «в театрі, на балу, на футбольному матчі, в церкві кожен індивід насолоджується присутністю всіх інших» [3, с. 35]. Саме завдяки присутності інших людей він може підтвердити свій соціальний статус, використовуючи такі особистісні розширення, як одяг, гроші тощо. Абсурдність полягає в тому, що, бажаючи виявити свою оригінальність та унікальність, кожен окремий індивід інтуїтивно слідує за масою, копіюючи інших у поведінці, одязі, прагненні до збагачення. Суспільна масовість відкрила нові можливості перед засобами комунікації, давши їм змогу здійснювати вплив одразу на велику аудиторію людей з метою утвердження духовних цінностей і здійснення ідеологічного, політичного, економічного й організаційного впливу на оцінки, думки та поведінку [5, с. 348]. Важливою прикметою нашого часу, як стверджував М. Маклюєн, є відраза до нав'язування. Кожен індивід прагне, аби речі й люди виявляли себе в усій повноті. Саме в цій особистісній установці «можна знайти глибoku віру – віру у вищу гармонію всього буття»

[3, с. 6]. Отже, безперервна боротьба проходить не лише між засобами комунікації, а й усередині кожної окремої особистості: бажаючи свободи та відчувачи відразу до нав'язування збоку, індивід, будучи частиною розвиненого суспільства, не в силах повною мірою захиститися від негативного медіавпливу. Йому доводиться постійно віддавати в оренду маніпуляторам свої очі, вуха, нервову систему [3, с. 38].

Щоб не дозволити засобам комунікації повністю підкорити й змінити особистісну систему цінностей, індивід повинен виробити так званий імунітет до медіавпливу. Він має усвідомлювати, що засоби комунікації, приховуючи в собі перетворювальну силу, все ж залежать від людини, і бути готовим до «коласальної колективної хірургічної операції, що проводиться на соціальному тілі за повної відсутності антисептиків» [3, с. 35–36]. Цю «операцію», на думку М. Маклюєна, у своїй сукупності становлять нові технології та медіазасоби. Будучи готовим до її проведення, індивід може встановити інформаційний бар'єр, який не дасть інформації змоги домінувати над іншими світоглядними компонентами, передусім знаннями, вірою, надією. Адже без сприйняття усвідомлення та переробки інформації суб'єктом процесу комунікації не відбуваються.

Теорія медіа Маршала Маклюєна стала вагомим внеском у розвиток сучасної соціальної філософії, соціології й медіафілософії. Учений передбачив виникнення загальної електронної спільноти, яка перетворить світ на «глобальне село», де медіазасоби стануть продовженням нервової системи особистості й отримають здатність на підсвідомому рівні змінювати її психіку та всі аспекти суспільного життя. Бачачи в медіазасобах основний рушій розвитку суспільства, учений усе ж наголошував на небезпеці, яку приховують у собі нові технології.

Література

1. Архангельская И.Б. Герберт Маршалл Маклюэн : [монография] / И.А. Архангельская. – Н. Новгород, 2010. – 291 с.
2. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры / М. Маклюэн. – К. : Ника-Центр : Эльга, 2004. – 431 с.
3. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. : Канон-Пресс-Ц : Кучково поле : Жуковский, 2003. – 464 с.
4. Саух П.Ю. XX столетия. Підсумки / П. Саух. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : МП Леся, 2009. – 284 с.
5. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция: Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – С. 348.
6. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации / Ф.И. Шарков. – М. : ИД «Социальные отношения», Перспектива, 2003. – 248 с.

Анотація

Засць В. М. Проблема медіавпливу на світогляд особистості у філософській спадщині Маршала Маклюєна. – Стаття.

У статті проаналізовано специфіку формування та руйнації віри як компонента індивідуальної свідомості медіазасобами у філософській спадщині автора теорії медіа М. Маклюєна; висвітлено процес і результат взаємодії засобів масової комунікації; здійснено детальний аналіз окремих етапів запропонованої М. Маклюєном періодизації розвитку медіазасобів із найдавніших часів до початку нової епохи телебачення. Особливу увагу акцентовано на основних шляхах особистісної протидії негативному впливові, який можуть здійснювати засоби медіа, аналізі особливостей і варіацій особистісного розширення, дослідженні явища «нарцисичного трансю» як наслідку контакту індивіда з медіазасобами та вивченні ознак загальної електронної спільноти, здатної перетворити світ на «глобальне село».

Ключові слова: комунікація, інформація, медіазасоби, «глобальне село».

Аннотация

Заец В. М. Проблема медиавлияния на мировоззрение личности в философском наследии Маршала Маклюэна. – Статья.

В статье проанализирована специфика формирования и разрушения веры как компонента индивидуального сознания медиасредствами в философском наследии автора теории медиа М. Маклюэна; освещен процесс и результат взаимодействия средств массовой коммуникации; осуществлен подробный анализ этапов предложенной М. Маклюэном периодизации развития медиасредств с древнейших времен до начала новой эпохи телевидения. Особое внимание акцентировано на основных путях личностного противодействия негативному влиянию, которое могут осуществлять средства медиа, анализе особенностей и вариаций личностного расширения, исследовании явления «нарциссического транса» как последствия контакта индивида с медиасредствами, изучении признаков общего электронного сообщества, способного превратить мир в «глобальную деревню».

Ключевые слова: коммуникация, информация, медиасредства, «глобальная деревня».

Summary

Zaets V. M. The problem of media influence on the attitudes of individual philosophical legacy of Marshall McLuhan. – Article.

The article analyzes the specifics of the formation and destruction of faith as part of individual consciousness of media means in the philosophical legacy of the author of the theory of McLuhan media; The process and result of interaction of the media; The detailed analysis of the individual stages of McLuhan proposed periodization of media assets from ancient times to the beginning of a new era of television. Particular attention was paid to major waterways personal counter the negative impact that can carry tools media analysis features and variations of personal extension study phenomena “narcissistic trance” as a result of contact of the individual with the media means and the study of signs of common e-community that can transform the world in “global village”.

Key words: communication, information, media means, “global village”.